

Satul românesc—factor de unitate și continuitate

ADINA BERCIU-DRĂGHICESCU *

În 1937, în discursul de recepție rostit la Academia Română, Lucian Blaga a adus, poate, cel mai frumos elogiu satului românesc. „Satul — spunea el — era situat în centrul existenței și se prelungea prin geografia sa de-a dreptul în mitologie și metafizică. (. . .). Satul, ca așezare de oameni, cuprinsă de formele interioare ale unei matrici stilistice, poartă pecetea unei unități și are caracterul unui centru de cristalizare cu raze întinse spre a organiza în jurul său un cosmos”¹ (subl. ns.). Alt mare scriitor ardelean, Liviu Rebreanu, în celebrul său discurs de recepție din anul 1940, intitulat „Laudă țăranului român”, spunea despre satul românesc următoarele; „Am trăit mai mult în sate, la umbra evenimentelor făcătoare de istorie. Satele nu lasă documente pe care să le consulte și să le compileze istoricii (. . .). Dar oare realitatea unui popor nu e mai vorbitoare decât un zăpis oarecare sau o stelă funerară?”².

Desigur că satele nu au avut o istorie, o cronică scrisă a lor, dar, așa după cum foarte bine aprecia istoricul Ioan Lupaș, „istoria lor este întemeiată pe nezdruincinatele tradiții străvechi, frământată de patimi mari, alteori mărunte”³, care pot contribui la adâncirea și extinderea cunoștințelor istorice.

Satul românesc este memoria geografică, etnică și mitologică a poporului român. El este depozitarul unic al tuturor energiilor neamului. În primul rând el este „patria” cea mică a țăranului, principalul făuritor de bunuri și principalul apărător al țării.

Din sat, după cum se știe, au pornit primii meșteșugari la orașe. De la sat, trecând prin oraș s-a format burghezia românească care a împins societatea spre epoca modernă. Tot din sat s-a ridicat majoritatea intelectualității care a creat cultura românească, ridicându-o la nivelul celei europene și mondiale.

Țărănimea, liberă sau aservită, a reprezentat, după cum se știe, în toată istoria noastră medievală, forța socială pe care s-a bazat lupta de apărare a Țărilor Române. Țărănimea, creatorea literaturii și a culturii populare ne-a păstrat limba, credința, obiceiurile și tradiția, contribuind astfel la menținerea ființei noastre naționale⁴.

Toate aceste afirmații se bazează pe faptul că principala formă de organizare social-politică a poporului nostru în evul mediu, cu adânci rădăcini în comuna primitivă și cu prelungite rămășițe în epocile modernă și contemporană, a fost obștea sătească⁵. Denumirea provine de la cuvântul *sat*

* Prezentul material a fost susținut la al XIII-lea Simpozion național de tracologie de la Satu-Mare, septembrie 1990.

¹ L. Blaga, *Discursuri de recepție la Academia Română*, București, 1980, p. 252, 257.

² *Ibidem*, p. 285.

³ I. Lupaș, *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvănene*, Sibiu, 1944, p. 1.

⁴ „Țăranii sînt elementul cel mai puternic al naționalității românești, țăranii sînt însăși țara” — spunea acum mai bine de o sută de ani, Mihail Kogălniceanu. De asemenea, Liviu Rebreanu, în discursul său de recepție menționat mai sus, afirma răsplat: „Țăranul român este argumentul viu și cel

mai puternic al autohtoniei noastre. Țăranul e începutul și sfîrșitul. Numai pentru că am fost neam pașnic de țărani am putut să ne păstrăm ființa și pămîntul”. — *Discursuri de recepție la Academia Română*, 1980, p. 284, 286; I. Flondor, președintele guvernului Bucovinei afirma sentențios la 28 noiembrie 1918 cînd s-a hotărît unirea Bucovinei cu vechea Românie, că țăranii: „ne-au scăpat dătinile, legea și limba strămoșilor noștri. Numai țăranilor, nicidecum boierilor sau domnilor, avem să le mulțumim” — I. I. Nistor, *Unirea Bucovinei cu România*, București, 1929, p. 161.

⁵ P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1, 1969, p. 156.

— termen care se păstrează pînă astăzi, derivînd la rîndul său din latinescul *fossatum* = loc întărit cu șanțuri. De menționat că în scrierile vechi, cum este de pildă *Psaltirea Scheiană*, satul se ortografa: *fsat* ceea ce denotă și mai mult etimologia latină: „Sălășluescu-mă în *fsatu* tău în veac”.

Termenul de sat s-a impus în mileniul migrațiilor, cînd întreg teritoriul patriei noastre era locuit de daco-romani și apoi de români, înlocuindu-l pe acela de *cătun* — termen de origine traco-getică. Dar și termenul de cătun s-a mai păstrat pe alocuri pînă astăzi, desemnînd o parte răzlețită dintr-un sat.

Satul este teritoriul locuit de obște și care se suprapune și se identifică cu el. Este un punct de vedere mai vechi în istoriografia românească⁶ dar care apare și în lucrările mai recente și în care se consideră satul românesc drept unitatea de bază a comunității agrare de pe teritoriul românesc⁷.

Este cunoscut faptul că obștea românească își găsește începuturile la strămoșii geto-daci.

În timpul stăpînirii romane (106—271 e.n.) peste obștile sătești geto-dace s-a suprapus noua stăpînire, dar în zonele neocupate de romani și la periferia lui „ager publicus” din Dacia traiană se mențineau tot obștile sătești.

După retragerea stăpînirii romane și la începutul mileniului migrațiilor, sistemul obștilor sătești s-a extins. O importantă informație despre existența obștilor sătești din secolul al IV-lea, o avem din izvorul intitulat: *Pătimirea Sfîntului Sava*, unde se relatează mărturia unor săteni, (locuitorii comunității în care trăia Sava), în favoarea lui Sava care fusese prins de goți. Românii mărturiseau că Sava nu poseda altă avere decît hainele sale. Este vorba despre „existența unei puternice solidarități a tuturor locuitorilor satului — este un indiciu al organizării satului în obște”⁸.

Un domeniu care atestă foarte bine elementele de continuitate și unitate îl constituie conducerea obștii.

Cel mai vechi termen pentru conducătorul obștii este *judele*, care derivă din latinescul — *judex* = judecător, deci este o moștenire romană. Organizația comunală autonomă a coloniilor și municipiilor din Dacia romană era condusă, după cum se știe, de *ordo decurionum* între care erau și doi *judices* ce erau însărcinați cu administrarea justiției. După retragerea stăpînirii romane, în structura organizatorică a satului, un rol important l-au avut acești *judices*, necesari pentru aplanarea litigiilor din sinul comunității. „*Judex*-ul, susținea istoricul Aurelian Sacerdoțeanu, a fost singurul dregător care a putut să-și continue funcția. În consecință *satul a rămas continuatorul direct al tradiției daco-romane*”⁹. După opinia aceluiași istoric, din *judex* derivă și termenul ce denumește instituția administrativă *județ*. „Aceasta (*judex*), a început prin a fi instituție juridică și păstrînd această calitate devine și instituție administrativă principală din istoria poporului român. Prin aceasta se continua direct însăși ordinea romană.”¹⁰.

Se știe că în administrația locală a Țării Românești, termenul de *județ* era folosit și pentru primarul orașului („*județul și 12 pîrgari*”) dar și pentru unitatea administrativă teritorială (*județul Jaleș, Dolj, Gorj, etc.*), denumire păstrată pînă în zilele noastre. Vechea judecie de origine romană a fost continuată de instituția străveche românească a *cnezatului*. Doar numele este slav, Așadar, cneazul a luat locul judeului sătesc sau judele sătesc s-a transformat în cneaz „Indiferent de originea instituției cnezatului, un lucru este sigur: ea este anterioară venirii maghiarilor în Transilvania și reprezintă o formă proprie de organizare a populației autohtone”¹¹.

După constituirea statului feudal, conducătorii obștilor sătești devin pătura privilegiată, formînd clasa conducătoare locală și vor sprijini puterea centrală în exercitarea politicii interne și externe a statului. Începe procesul de aservire a obștilor. Dar realitățile anterioare din obște erau atît de puternice, încît multe se continuau și în obștea aservită, fie prin amintirea numelui conducătorului satului întemeietor, fie prin precizarea unor drepturi străvechi. Aceste realități sînt prezente în istoria celor trei țări românești, demonstrînd și mai mult continuitatea și unitatea modului de trai al popo-

⁶ „Satul — spune H. H. Stahl — este uneori sinonim cu „obștile”, adică cu organul său administrativ de conducere. Satul se exprimă prin obștia sa, astfel încît cuvîntul „sat” îl poate înlocui pe acela de „obștie”. De pildă, se spune: „l-a ales satul” sau „l-a judecat satul” — H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, II, București, 1959, p. 33; Aurelian Sacerdoțeanu, în „Unitate și continuitate în istoria poporului român”, București, 1968, p. 113.

⁷ S. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii (sec. VIII—XI)*, București, 1983, p. 149. Satul, precizează autorul, „este forma fundamentală de organizare social-eco-

nomică și chiar politică a diferitelor societăți care au cunoscut o evoluție asemănătoare de la comuna primitivă la feudalism”.

⁸ P. P. Panaitescu, *Obștea sălească în Țara Românească și Moldova în orînduirea feudală*, București, 1964, p. 22.

⁹ Aurelian Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 124.

¹⁰ *Ibidem*, p. 123.

¹¹ N. Stoicescu, *Continuitatea românilor, privire istoriografică, istoricul problemei, dovezile continuității*, București, 1980, p. 222. Aici se regăscesc reproduce și opiniile tuturor istoricilor privind aceste instituții.

rului nostru. Iată cîteva exemple edificatoare : „În Moldova, în 2 august 1414 Alexandru cel Bun dăruiește lui Șandru, satul Muntenii-Scutași „unde iaste *cniaz Litu* (...) ca să-o fie lui uric”¹².

Tot Alexandru cel Bun dăruiește în 30 ianuarie 1425, lui Ștefan Zugraf patru sate pe Miletin „unde este *jude Pașco*. Această să-i fie uricu tot venitul”¹³. La 8 decembrie 1454, Petru al II-lea scu-tește satele minăstirii Neamț „unde este *Samoil vătămân*”¹⁴ de orice obligație față de domnie.

În Țara Românească, în 9 ianuarie 1566, Petru cel Tânăr întărește „satului Milești și moșilor lor, anume Roșca și Focșa ca să le fie ocină (...). Și după aceea cu satul Milești, ei au avut pîră înaintea domniei mele și cu satul Hălmăjanii și cu *cneazul Halmajanilor*, cu Stan, mare spătar”¹⁵. După cum se vede, cneazul din satul Hălmăjani era în același timp și mare spătar, deci cnezii satelor deveniseră clasa privilegiată și unii din ei erau promovați chiar în dregătorii centrale.

În Transilvania, în iunie 1356, Petru, vicevoievodul, ținea scaun de judecată la Hațeg, „cu obștea cnezilor”. Din sinul obștii, ca asesori jurați, sînt următorii : „dintre cnezi 12, dintre preoți 6, și din românii de rînd, de asemenea 6”¹⁶. În 18 iulie 1387, Ștefan de Losonț, banul Severinului, dăruiește *cneazului Petru* și fraților săi satul regesc Patak din districtul Mehadiei, avînd obligația „să plătească de fiecare sesie cîte trei groși (...) precum au obîsnuit să plătească din alte sate libere cneziale”¹⁷. Vechimea obștilor sătești este demonstrată și de numele satelor ce nu indică nici locul, nici stăpînirea, ci comunitatea obștească care se trage dintr-un strămoș conducător¹⁸. Nume ca Petrești, Popești, Ionești, Golești, Berivoiești, etc. trimit la numele unui întemeietor sau al unui conducător de sat.

În Transilvania, numele de sate ungurești sînt traduse din cele românești, dar în jurul satelor, numirile micilor detalii geografice sînt românești, ceea ce dovedește puternicile realități ale existenței și sedentarismului autohtonilor¹⁹. De altfel și mențiunea din documentele ulterioare constituirii statului feudal în Țara Românească și Moldova, că hotarele satelor vor fi „pe unde au mers din veac” reprezintă un indiciu privind vechimea satelor și obștilor.

Din secolul al III-lea și pînă la constituirea statului feudal, obștea sătească și uniunile de obști au reprezentat singura formă de organizare social, politică a poporului nostru, pe tot întinsul locuit de români. De asemenea obștea sătească liberă s-a menținut și a rezistat pînă în secolul al XVII-lea, timp în care poporul nostru a dus o necurmată luptă de apărare, atît împotriva țărilor vecine, Ungaria și Polonia, dar mai ales împotriva imperiului otoman. De altfel, după cum se știe, succesul în marile bătălii de apărare a țării a fost determinat de lupta *țărănimii libere*, constituită în obști de moșneni și răzeși în Țara Românească și Moldova și de cnezii din districtele românești din Transilvania. Se cunoaște faptul că o bună parte din slujitorii lui Iancu de Hunedoara (familia lui provenea din rîndul cnezilor români înobilati pentru fapte de arme), au fost recrutați dintre cnezii români transilvăneni²⁰. De altfel, înfrînt la Sintimbru, cînd în luptă a căzut și episcopul Gheorghe Lapeș, Iancu de Hunedoara, după cum ne spune Bonfinius „a dat ordin să fie chemați la oaste, printr-un anunț public, cu toți deopotrivă, *țărani* și țirgoveți „transformînd înfrîngerea în victoria de la Capu”²¹. Iar despre victoria de la Vaslui (10 ianuarie 1475) a lui Ștefan cel Mare, cronicarul polonez Dlugosz scrie că „acesta nimicea cetele turcești, avînd bia vreo 40.000 de luptători, dintre care cea mai mare parte erau *țărani*”.

Trainicele realități tradiționale din obștea sătească, practicile juridice din dreptul consuetudină, numit și *obiceiul pămîntului*, precum și menținerea multă vreme a obștilor de moșneni și răzeși, au făcut ca multe din principiile juridice să fie adoptate de statul feudal și să fie continuate și în obștea aservită. Astfel, în documentele emise de domnie, după întemeierea statului, se mai folosea practica de a se întreba, în anumite pricini, oamenii locului, „buni și bătrîni”. De asemenea, în cazuri de vînzare a pămîntului se invoca dreptul de preamfîune, pe care-l aveau vecinii din obște sau din obștile învecinate. Însăși responsabilitatea fiscală a întregului sat (cîsla) ca și cea penală, în caz de omor (dușugubina) sînt obiceiuri păstrate și preluate din obștea sătească.

¹² DRH., A, I, p. 51.

¹³ Ibidem, p. 87.

¹⁴ DRH., A, II, p. 62.

¹⁵ DIR., B., veac XVI, vol. III, p. 218.

¹⁶ St. Pascu, VI, Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R. P. Române*, vol. II, București, 1958, p. 272.

¹⁷ Ibidem, p. 274.

¹⁸ „Faptul că majoritatea satelor românești — spune P. P. Panaitescu — poartă nume plurale, deci nume de obști, formă toponimică necunoscută în restul continentului (în afară de popoarele slave) arată vechimea și greutatea

specifică a sistemului de obști în dezvoltarea societății românești” — P. P. Panaitescu, *Obștea*, p. 27.

¹⁹ Și totuși, „au rămas pînă azi — afirma același istoric — 136 de localități românești cu nume de obști, terminate în *ești*, la fel și în Banat și Crișana” — P. P. Panaitescu, *Introducere*, p. 238.

²⁰ Vezi și C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, 2, București, 1976, p. 125 (*Cnezii români din Transilvania*).

²¹ Despre victoria de la Capu, N. Iorga scria că „fu exclusiv a românilor. Ce putuseră face privilegiatii Ardealului, cu episcopul lor cu tot, se vădise doar la Sintimbru” — N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, București, 1937, p. 71.

Obiceiul pământului în izvoarele medievale românești este denumit cu termenul de *lege* (zakon în originalele slave), *obicei*, *legea țării*, *legea valahă*, *legea românească*, sau simplu legea străbună, ceea ce dovedește vechimea și continuitatea acestuia. Obiceiul pământului era invocat în toate cele trei țări, Moldova, Țara Românească, Transilvania, în aceasta din urmă purtând și denumirea de *obiceiul românilor* (lex valachorum) ceea ce demonstrează din nou aceeași unitate a vieții organizate românești.

Astfel în Moldova, la 30 septembrie 1445, Ștefan al II-lea dăruiește episcopului de Roman, Calist, un rob tătar, anume Pașca, îngăduindu-i ca după moarte să facă ce va vrea el, iar dacă-l va ierta „să trăiască slobod după legea românească” și nimeni să nu îndrăznească să-i amintească de robie și să nu-l poată lua”²². De asemenea Ștefan cel Mare în 8 februarie 1470, dezrobește pe tătarul și robul domnesc Oană, care fugise în Polonia, permițându-i să se întoarcă în Moldova și să trăiască liber, „așa cum stau și trăiesc în țara noastră *toți românii după legea românească*”²³. În Țara Românească, Radu cel Frumos întărește în 18 iulie 1460 stăpînirea mînăstirii Tismana asupra unor munți, poruncind ca nimeni să nu îndrăznească să i-o tulbure, cu precizarea „și iarăși cine va umbla dintre țărani pe acei munți mînăstirești, ei să plătească călugărilor ce este *legea românească*”²⁴.

În Transilvania în 7 mai 1371, juzii nobililor din comitatul Hunedoarei se împotriveau sentinței date de castelanul din Deva, spunînd că „acei slujbași să judece pe acel Petru după *legea românilor* și nu după alte legi ale țării”²⁵. În 11 octombrie 1315, Ludovic I, regele Ungariei întărește lui Dragoș, fiul lui Giula stăpînirea unor pămînturi cu mențiunea că „să fie îndatorat să dea neîntrerupt censul cuvenit și să-l aducă neîncetat majestății regești potrivit *obiceiurilor statornice ale românilor*”²⁶.

Termenul de *lege* este folosit în practica juridică medievală și în legătură cu instituția jurătorilor în expresiile din documente: „a lua lege”, sau a luat „lege peste lege”, „a rămas de lege” cînd se judecau pricinile, aducîndu-se 6, 12, 24 sau 48 jurători din aceeași categorie socială. *Instituția jurătorilor*, în Moldova și Țara Românească este tot o practică din obștea satească și este demn de reținut că ea a reprezentat o puternică apărare a obștilor libere împotriva încercărilor de cîmpire feudală.

O influență a obștii satești o regăsim și în formarea primelor ȋrguri și orașe medievale românești. De altfel, în țara noastră, majoritatea orașelor s-au format din sate, orașul nefiind altceva decît un sat aglomerat. Căzul tipic îl constituie denumirea orașului Satu-Mare, care la origine a avut, desigur, un sat, o obște satească. Istoricul P. P. Panaitescu considera, pe bună dreptate, că în istoria poporului nostru există specificul apariției de *orașe obști*, o creație socială românească²⁷.

De remarcat este și faptul că multe orașe din Țara Românească și Moldova își păstrează vechea organizare de obște satească pînă ȋrziu în evul mediu. Locuitorii orașelor, proveniți din rîndul ȋrănilor și meșteșugarilor, continuau să se ocupe și cu agricultura. În documente apar termenii specifici. Iar ocolul rural care era în jurul orașului sau țarina ȋrgului era lucrată după metodele tradiționale din obștea satească iar locurile de pășune, apele și pădurile erau folosite în comun.

Din cele arătate pînă aici s-a putut observa rolul și locul obștii satești în istoria poporului, român. În primul rînd ca principala formă de organizare social politică a românilor în evul mediu și apoi ca nucleu al formațiunilor politice existente ȋnainte a statelor feudale românești. Obștea satească fiind comună tuturor teritoriilor românești, cu trainice practici tradiționale în modul de viață și după constituirea statului feudal reprezintă un factor principal de unitate și continuitate românească²⁷. Nu putem ȋncheia fără a aminti cele spuse în acest sens de Nicolae Iorga ȋncă din 1920 despre viața satelor noastre pe care vedea astfel: „*instituții țărănești*, cu viața de sat, cu obștea de stăpînire a pămîntului, cu judecata prin oameni buni și bătrîni, cu luptă sub ordinea voievozilor, cu legea nescrisă, aceeași, de la un capăt al Țării Românești (România, n. ns.) la altul fără a mai pomeni de datinile de sărbători”²⁸.

De aceea credem că nu greșim cînd afirmăm că obștea satească a constituit și unul din temeiurile de seamă ale primei uniri a românilor ȋnfăptuită de Mihai Viteazul în anul 1600.

²² DRH., A., vol. I, p. 367.

²³ Ibidem, vol. II, p. 240

²⁴ DRH., B., vol. I, p. 231.

²⁵ St. Pascu Vl., Hanga, op. cit., p. 437.

²⁶ Ibidem, p. 438.

²⁷ „Există ȋnsă, spune P. P. Panaitescu, — o minoritate de orașe, atît în Țara Românească cît și în Moldova care poartă

denumiri de obști, adică cu nume proprii la plural: Huși, Fălticeni, Botoșani, Rădăuți, Pitești, București, etc. (...). Avem deci o indicație că anumite orașe românești s-au format (...) prin trecerea pe cale economică de la obștea țărănească la o comunitate liberă orășenească” — P. P. Panaitescu, *Introducere*, p. 284.

²⁸ N. Iorga, *Note despre unirea românească*, „Revista Istorică”, 1920, p. 3—5.

Le village roumain—élément d'unité et de continuité

RÉSUMÉ

La principale organisation sociale et politique du peuple roumain pendant le moyen-âge était la communauté villageoise. Le centre de celle-ci était le village, en latin *fossatum* (lieu fortifié), en roumain. *sat*, le mot, généralisé chez les Roumains. L'organisation villageoise était aussi chez les Gétos-Daces et les daco-romains. Ainsi, le villagé — *satul* — a été un important facteur d'unité et de continuité, qui s'est perpétué jusqu'à nos jours, comme un héritage très ancien.

